

CAP A LA RENAIXENÇA. ELS CANVIS EN L'ARQUITECTURA I EN LES ACTITUDS LINGÜÍSTIQUES AL SEGON TERÇ DEL SEGLE XIX

0. INTRODUCCIÓ

El mateix any 1997 que veié l'aparició de la meua tesi doctoral sobre la diglòssia catalanocastellana dels segles XVIII i XIX es publicà el llibre de l'historiador reusenc Pere Anguera *El català al segle XIX*. Amb un rigor filològic exemplar, el senyor Anguera hi presenta una quantitat de fonts que impressiona i que, ho admeto amb tota franquesa, sobrepassa de lluny el material que tenia jo a la meua disposició quan redactava els capítols dedicats al segle de la Renaixença.

Us podeu preguntar, doncs, per què els organitzadors d'aquest col·loqui m'han encarregat una ponència sobre la història lingüística del segle XIX a mi i no pas a aquest reconegut expert. Cal justificar l'honor que m'han concedit i voldria fer-ho amb tota la modèstia apropiada i tot el respecte que dec a l'obra del senyor Anguera.

El llibre del senyor Anguera és, al meu parer, un llibre paradigmàtic per al discurs dominant en la historiografia catalana. El subtítol *De llengua del poble a llengua nacional* és revelador. Suggereix un objecte monolític —la llengua— que passa per un procés històric tot canviant els seus atributs. A l'inici és llengua del poble, al final és llengua de tota la nació. Però aquesta llengua com a objecte de la historiografia no existeix. Això ha estat demostrat molt bé pel gran filòleg italià Giacomo Devoto a la seva famosa *Storia della lingua di Roma*. En lloc de fer la història d'una llengua, cal fer la història d'una comunitat lingüística, és a dir, en termes d'una sociolingüística històrica com la representen un Alberto Varvaro o, en terres catalanes, un Josep Nadal: cal fer la història del conjunt de les varietats lingüístiques que una comunitat té a la seva disposició. No hi ha cap comunitat lingüística monolingüe. Cada comunitat se serveix de varietats diferents que formen, cadascuna, la seva funció ben definida, això que es pot anomenar un 'diàsis-tema' o una 'arquitectura lingüística'.

Però, com sabem tots, el cas d'una diglòssia com la catalanocastellana és encara diferent de la complexitat lingüística que trobem a tot arreu. Aquí hi són presents dues llengües, les varietats de les quals comparteixen i, quan hi ha conflicte, es disputen les funcions d'ús social. La història lingüística de Catalunya només s'escriu quan es consideren també les varietats del castellà i les actituds que tenien els parlants davant d'aquestes. Aquesta realitat, no la trobem de manera sistemàtica en el llibre del senyor Anguera tot i que ens informa sobre la difusió del castellà i els seus límits. S'hi troba, això sí, la famosa citació de Manuel Milà:

«(...) encerrar en los rústicos y accidentales modismos de los dialectos locales, pensamientos filosóficos, cosmopolitas, universales, nos parece exigir de una aldeana la expresión propia de las *Meditaciones* de Lamartine ó del *Ideal* de Schiller» (Milá [1854] 1892: 173-174).

En canvi, hi falten els discursos procastellans d'un Pere Mata o d'un Víctor Balaguer, autors que se citen només com a representants de la Renaixença del català. Però per entendre el conjunt de les actituds lingüístiques pertinents, cal tenir en compte les reserves que tenien els Mata i Balaguer enfront d'això que podríem anomenar —amb un xic d'anacronisme— la normalització del català a finals del segle XIX.

Espero, doncs, que el meu discurs es justifiqui perquè parlo com a sociolingüista, però tal vegada es justifica també perquè parlo com a estranger, com a persona no implicada directament en el conflicte lingüístic. Reconec que encara avui la situació del català és molt precària i per això ha d'ésser molt més difícil parlar-ne des de dins amb la distància objectivadora que, segons Max Weber, és l'ideal de les ciències socials.

1. CONSIDERACIONS TEÒRIQUES

Abans d'analitzar les fonts, cal precisar i completar els conceptes fonamentals de la sociolingüística històrica.

Un model per descriure el ventall de sistemes lingüístics que tenen funcions diferents en un espai de comunicació determinat ha estat elaborat per Eugenio Coseriu fent servir com a base el concepte de 'llengua històrica', que, identificada per un nom propi, és acceptada com a tal pels seus parlants i pels parlants d'altres llengües. La llengua mostra variació diatòpica, diastràtica i diafàsica. La seva arquitectura es constitueix d'unitats sintòpiques (dialectes), sinstràtiques (nivells o sociolectes) i simfàsiques (estils o registres) (Coseriu 1981).

Aquest model té alguns inconvenients. Està construït des d'una perspectiva de la llengua ja establerta, prototípicament la gran llengua nacional. A més a més suggereix una certa igualtat entre els dialectes, nivells i estils tot i que el mateix Coseriu (1981) subratlla que només el dialecte és un sistema complet del parlar. Al model de Coseriu, li manca sobretot considerar la diferència fonamental entre oralitat i escriptualitat i analitzar la funció de l'escriptura per a la constitució de la llengua.

Alberto Varvaro ([1972/73] 1984) i més tard en terres catalanes Josep Nadal (1992) han desenvolupat una teoria de la verticalització de la variació lingüística mitjançant l'escriptura:

«Allò que justifica finalísticament una història de la llengua és la relativa homogeneïtat lingüística a què s'ha arribat en algun àmbit d'ús socialitzat a partir d'una realitat inevitablement fragmentada [...] la llengua escrita [...] és l'àmbit de la llengua en el qual, fins al segle XIX com a mínim, es produeix la condició bàsica perquè puguem parlar d'UNA LLENGUA» (Nadal 1992: 36; 43).

A Alemanya, Peter Koch i Wulf Oesterreicher han recalcat la importància de l'escriptualitat conceptual per a la diferenciació de les varietats lingüístiques. Ja que l'escriptualitat conceptual no es refereix al medi, a la llengua oral també s'hi poden distingir diferents graus d'escriptualitat: un grau mínim en una conversa informal entre familiars o amics, un altre de mitjà en una conversa formal entre desconeguts i finalment un grau alt en el cas d'una conferència (cf. Koch/Oesterreicher 1985).

El meu enfocament es basa en les contribucions esmentades, però sobretot en la distinció fonamental que va fer Victor Henry l'any 1896 (Henry 1987: 59-64): la distinció entre un «langage transmis», una varietat materna, i un «langage appris», una varietat formalment apresada.¹ Els resultats de les meves reflexions són —de manera abreviada— els següents:

Cada parlant aprèn durant la seva primera infància i dins l'àmbit reduït dels seus primers contactes socials una varietat lingüística en la qual aconsegueix una competència inqüestionable. Anomeno aquesta varietat un 'genoelecte'. Amb les persones que tenen el mateix genoelecte, hom s'hi comunica sense parar atenció a la correcció lingüística.

A més a més, en situacions més o menys formals, a l'escola, llegint, però també escoltant per exemple un pregoner, l'homília a l'església o avui en dia la ràdio

1. Christoph PETRUCK (1991) ha recuperat aquesta distinció per a la sociolingüística històrica en un treball sobre el gallec.

i la televisió, els parlants aprenen també varietats concepcionalment escrites en diferents graus. La competència passiva i sobretot activa de la qual disposen roman sempre precària. En utilitzar aquestes varietats els parlants exposen la seva competència a la crítica. Crítica que troba les seves bases en obres de referència: diccionaris, gramàtiques i textos de prestigi. Per això anomeno aquestes varietats 'gramolectes'. Entre els gramolectes n'hi ha un que representa la llengua històrica. És aquest gramolecte que és objecte de política lingüística, de normativització i de difusió mitjançant l'escola. Aquest gramolecte és també la referència per als genolectes, és a dir, els parlants atribueixen llurs genolectes a una llengua històrica representada per un cert gramolecte.

Per descriure una arquitectura lingüística complexa com la de la comunitat catalana cal introduir en aquest esquema el concepte de diglòssia. Aquest concepte, tot i la falta d'una definició coherent i generalment acceptada, no es troba a faltar en cap manual de sociolingüística i mitjançant l'ús que en van fer autors com Ninyoles, Aracil o Vallverdú s'ha mostrat molt productiu per descriure la història lingüística dels Països Catalans. Una arquitectura diglòssica, doncs, es pot definir com a constel·lació de varietats a disposició d'una comunitat lingüística en la qual hi ha dos gramolectes que representen dues llengües històriques diferents; d'aquesta manera es presenta, almenys potencialment, la qüestió a quina llengua els parlants han d'atribuir llurs genolectes.

L'arquitectura lingüística de les terres catalanes en el segle XIX és una arquitectura diglòssica. Consisteix en gramolectes de les llengües històriques catalana i castellana. Aquestes llengües són també candidates per a l'atribució de la competència genolectal dels parlants.

2. L'ARQUITECTURA LINGÜÍSTICA A L'INICI DEL SEGLE XIX

No hi ha dubte que durant el segle XVIII gairebé tots els catalans atribuïen llurs genolectes al català com a llengua històrica. Cal parlar breument dels gramolectes que la comunitat catalana tenia llavors a la seva disposició per entendre millor els canvis que s'acompliren durant el segle XIX.

Si deixem de banda els gramolectes del llatí que tenien encara àmbits d'ús social molt significatius a finals del segle XVIII,² l'arquitectura lingüística comptava amb quatre gramolectes pertinents: el castellà estàndard, el castellà regional de

2. No obstant això, no cal parlar de triglòssia, puix que el llatí ja no era cap llengua històrica viva a la qual algú hagués atribuït la seva competència genolectal.

Catalunya, el català tradicional (anomenat més tard per Balari i Jovany (1894) «català acadèmic») i un català innovador i oralitzant.³ He mostrat en altres llocs (Kailuweit 1997; 2000) que aquests gramolèctes es distigien clarament en la consciència lingüística de l'època. En l'apartat següent em proposo repetir unes poques citacions que il·lustren els tres gramolèctes que eren característics per a la comunitat lingüística catalana.

El castellà regional es féu notar en general en comentaris que criticaven de manera purista les transgressions de la norma acadèmica castellana. No obstant això, he trobat un document que prova que una actitud positiva envers les característiques regionals no era del tot exclosa. A les pàgines del «Diari de Barcelona» un autor anònim es defensà contra els seus crítics amb les paraules següents:

«... el que halléis una *á*, un *me*, un *mu*, de mas ó de menos, (sabiendo ya Vos que no es falta de la Prensa) arguye mi nunca bien llorada desgracia en no ser Madrileño ó Andaluz. Es el caso, que vos vais á probar que es malo y defectuoso un cuerpo humano, porque tiene pelos y uñas, no por quebrado ó coxo» (DdB, 9-vi-1795).

Quant al català tradicional, les seves obres de referència les tenia en els diccionaris llatinocatalans d'Onofre Pou, Antic Roca, Pere Torra i Joan Lacavalleria. L'anomenada 'llengua acadèmica' es caracteritzava segons Balari pels infinitius de la segona conjugació en *-er* (*mourer*, *veurer*), els plurals femenins en *-as*, cultismes masculins en *-o* (teatro) i el subjuntiu en *-ia* (*vinguia*, *moria*, *sentia*), però no en *-i* (Balari 1894: 57-58). Joan Solà, en un estudi sobre els diccionaris llatinocatalans, ha confirmat aquestes característiques afegint-ne algunes altres: la conservació del grafema <ç> i del dígraf <ny>, els pronoms clítics plens (*me*, *te*, *se*) i l'ús exclusiu del pretèrit simple (Solà 1991: 34-40).

Quan Ballot compongué la seva gramàtica, pensava que aquestes obres ja no eren suficients per representar la llengua catalana. Però per als seus contemporanis la gramàtica de Ballot només féu continuar aquesta tradició, com ho prova l'advertència de Josep Salat que es troba a l'apèndix de la segona edició:

«El idioma catalan, que por el estudio y zelo patriótico del R. D. D. Josef Pablo Ballot posee ya una cabal y perfecta gramática catalana, tiene tambien sus bellos modelos en diferentes M. SS. y libros impresos catalanes, muchos de los cuales corren en manos de todos. Varios son los diccionarios de esta lengua para aprender la latina, como [...] el de Antich Roca formado sobre el de Antonio de Nebrija, el del sabio Juan Lacavalleria con

3. Com ha remarcat August RAFANELL (1995: 288-289), el català tradicional dels volums piadosos del Sis-cents era substancialment el mateix que apareixia estampat a Catalunya, a Mallorca o al Roselló a mitjan segle XVIII.

el nombre de Gazophilatium, el de Pedro Torres [...], el de los SS. Bellvitges, Jucla y Torres de Amat...» (Salat *apud* Ballot [s.a.] 1987: 25-26).

Segons Balari, Ballot té el mèrit d'haver donat una norma explícita a la llengua «acadèmica» que caracteritzava els escrits catalans des del segle XVI.

El decreixent prestigi d'aquest gramolecte féu néixer durant la segona meitat del segle XVIII una discussió sobre la necessitat de modernitzar la llengua, és a dir orientar l'ortografia i la morfologia a l'ús de la llengua parlada i acceptar en el lèxic els castellanismes corrents. Des d'aquesta perspectiva està formulada la crítica que fa Antoni Puigblanch de la gramàtica de Ballot:

«Bien veo que Ballot se escuda con el exemplo de los antiguos escritores catalanes y aun con ordenanzas reales en que se observa esta gramática; pero a mí no me hace fuerza semejante razón, porque estoy firmamente persuadido que los antiguos no conocieron mejor la lengua que los modernos [...] y que es un gran error decir que esta habrá llegado al supremo grado de perfección en las últimas cortes de 1702...» (Puigblanch [1816] 1989: 166).

No obstant això, al Principat no s'estampà llavors cap obra normativa que realitzés aquest programa.

3. LA TRANSFORMACIÓ DE L'ARQUITECTURA LINGÜÍSTICA AL SEGLE XIX

2.1. *Genolectes*

Sota el lema «català llengua de poble», el senyor Anguera (1997) ha presentat una multitud de fonts que proven que durant tot el segle XIX la gran majoria dels catalans atribuïen encara llurs genolectes al català. Quant a la capital, però, sembla que aquesta atribució ja no era del tot evident. Una *Guia general de Barcelona* de 1849 recalca:

«El carácter de los Barceloneses [...] ha variado tan poco como su idioma, puesto que se conserva aun despues de tantos siglos, y á pesar de las infinitas causas que han conspirado á su extincion» (Saurí/Matas 1849: 69).

No obstant això, els treballs filològics d'Antoni Bofarull ([1854b], [1864] 1987) i de Manuel Milà ([1875] 1890) documenten un canvi significatiu de la parla de Barcelona, un contundent procés de castellanització que fa necessari subratllar la catalanitat d'aquesta parla:

«Por corrompido y castellanizado que sea el catalán de Barcelona, es todavía catalán» (Milá [1853] 1892: 95).

El grau de la castellanització dels genolectes és una qüestió empírica que no puc tractar aquí. Si suposem que a nivell estructural hi ha un *continuum*, la distinció és neta a nivell de consciència lingüística. El propi genolecte és o bé català o bé castellà. Sembla que només algunes famílies de la noblesa i de l'alta burgesia canviaren la llengua de referència durant la segona meitat del XIX.

3.2. *Gramolectes*

3.2.1. Gramolectes del castellà

Quant als gramolectes del castellà, els canvis significatius concerneixen sobretot llur difusió i en menys grau llurs estructures.

De la mateixa manera com un Capmany al segle XVIII, els catalans cultes se sentien capaços no només de dominar passivament el castellà estàndard, sinó també de participar en el seu desenvolupament. Els autors del diccionari quintilingüe, per exemple, no tenien escrúpols de modificar les definicions de la RAE:

«En órden á las definiciones nos ha sido indispensable separarnos alguna vez del Diccionario de esta [Real Academia Española, R. K.], porque no siempre nos ha parecido bastante exacto en ellas. Conocemos la dificultad de hacer una buena definicion, y respetamos demasiado á la Academia para que queramos significar que corregimos la plana á aquella corporacion respetable; mas creemos que todo español tiene derecho para decir lo que piensa en la materia, sin perjuicio de respetar la sancion ó el veto de aquel cuerpo literario diere á la innovacion que se haga. Por muy zeloso que se le considere de sus derechos no lo es tanto que deje de mostrarse imparcial en juzgar opiniones ajenas. Ha respetado la de muchas personas y agradecido con la sinceridad del sabio algunas notas que se han puesto en sus manos» (Martí *et al.* 1842: II).

Com en el passat un Capmany, en el present un Aribau o un Milà, que guanyà les oposicions de literatura castellana a Madrid l'any 1847, es consideraven coneixadors del castellà amb el mateix dret que els erudits nascuts a Castella.

No obstant això, segons Manyé i Flaquer es tractava d'«algunas raras y muy notables escepciones» (Mañé 1860: 1923). Els professors de col·legi, àdhuc dels millors col·legis de Barcelona, només dominaven el castellà regional, caracteritzat pels mateixos catalanismes que ja s'havien observat en el segle XVIII. Així per exemple Joaquim Sanmorà diu de qui a finals dels anys trenta fou el seu professor:

«(...) tenia la pretensión de hablar con toda pureza el castellano; lo cual no obstaba para que á cada paso le cogiéramos gazapos, como *vigilia* por *vispera*, *ropa* por *tela*, *vengo* por *voy*, *mal de cuello* por *dolor de garganta*, y otras catalanadas» (Sanromà 1887:14).

En 1836 Pi i Arimon volia encara negar l'existència d'un castellà regional que caracteritzava els catalans cultes dient que

«Los de fuera la provincia nos echan en cara unos defectos de que afortunadamente solo adolece una limitada parte del vulgo, y por los que han pretendido calificarnos de poco concededores del idioma nacional á los Catalanes, confundiendo con aquella á todas las clases indistintamente de la provincia» (Pi i Arimon 1997: 307).

En canvi, sembla que a mitjan segle dominava ja una actitud més pragmàtica i realista que acceptava el gramolcte regional. Per a Joan Cortada, per exemple, l'existència de regiolectes és un fenomen general:

«Dícese generalmente en España que los catalanes no saben la lengua castellana, que la hablan y escriben mal, conociéndose siempre al leer sus obras, que son catalanes [...] no es justo echar en cara á estos solos un defecto que es comun en España [...] dígase de buena fe si no es excusable nuestra falta de purismo, y si no lo es de mucho mas que la falta de purismo que se observa en los escritores cuya lengua nativa es la castellana» (Cortada 1860: 55-57).

Segons Manyé, la formació de regiolectes és una conseqüència inevitable de la difusió del castellà:

«Pocos serán los catalanes que no se extasian al oír un acento castellano puro; ¿pero, está en nuestra mano el poseer lo que tanto nos encanta? A nuestro juicio, fundado en la historia y en la observacion propia, además de las causas ideológicas y climatológicas [...] hay tambien causas etnográficas y anatómicas que se oponen al logro de este deseo. [...] si un dia todas las provincias de España hablan el español, la lengua comun se irá modificando en cada una de ellas y presentará tantas diversidades como hoy la presentan sus dialectos, casi todos originados del latin» (Mañé 1860: 1924).

Quant al grau de difusió del castellà, els testimonis no són gaire clars. Sembla que a Barcelona el castellà arribà a les classes menys cultes. Els primers periòdics del moviment obrer apareixien en castellà.⁴ El popular autor de teatre Frederic Soler (Pitarra) constatà que el públic urbà de les seves obres catalanes llegia amb més facilitat en castellà (Pitarra 1867: 14). No era així en les zones rurals, tot i que

4. «El Republicano» (1842), «El Obrero» (1864), «La Asociación» (1866) (cf. TERMES 1972: 17-23).

les transgressions de la prohibició d'ensenyar en català semblaven haver disminuït considerablement durant el segon terç del segle. Ho confirma Manyé en una polèmica amb Salazar y Matarredo, qui havia considerat la continuada presència del català en les escoles com un obstacle per a la difusió del castellà:

«... el señor Salazar y Matarredo, si hubiese visitado Cataluña treinta años atrás, vería hoy cuánto se ha propagado el uso ó la inteligencia del habla castellana, sobre todo desde que se fundaron las escuelas normales. En aquella época eran escasísimas las escuelas donde se enseñaba en castellano; y así hoy es una escepcion el que un maestro hable á sus discípulos en catalan, entonces lo escepcional era que les hablara una palabra en castellano» (Mañé 1860:1922).

No obstant això, encara als anys vuitanta quedaven llocs aïllats on s'ensenyava en català, com ho demostren les actes del congrés nacional pedagògic de 1888:

«(...) á los pueblos rurales de nuestras montañas [...] el maestro se ve, socialmente hablando, privado de usar el idioma castellano» (*Actas del Congreso...* 1889: 146).

A més, a partir dels anys cinquanta s'intensificà una discussió pedagògica sobre les deficiències en l'ensenyament del castellà. Potser Lluís Bordas exagerava una mica quan exclamà:

«Solo quien lo haya experimentado, puede formarse una verdadera idea del trabajo y paciencia que necesita [...] el profesor de primera enseñanza en Cataluña [...] los que saben la literal definicion de las preguntas gramaticales, son muchos; los que saben la gramática castellana, muy pocos: los que saben la lengua castellana, ninguno» (Bordas 1857: V).

Salvador Genís afirmà alguns anys més tard:

«Lo cierto es que la mayor parte de ellos aprenden tarde y mal el castellano, y que su ignorancia respecto de esta lengua nos obliga á emplear doble ó triple tiempo» (Genís 1869: I).

Sembla que l'esforç dels professors no era del tot en va. La quantitat de catecismes castellans publicats a Catalunya augmentà considerablement en la segona meitat del segle XIX: prova evident que el català ja no era del tot imprescindible per a l'edificació moral de la gent senzilla.

3.2.2. Gramolctes catalans

S'ha discutit molt sobre les diferents normes proposades al llarg del segle XIX. En general hom ha oposat el *català que ara es parla* i la llengua literària dels renaixentistes. Quant a l'última, queda ben investigada la polèmica entre dues escoles, l'una representada per Marià Aguiló, que s'orientava seguint el model de la literatura medieval, i l'altra representada per Antoni Bofarull, que refusava l'arcaisme, orientant-se cap a la llengua culta dels segles XVI a XVIII. Milà Segarra ha anomenat les varietats que proposaren aquestes escoles 'català acadèmic de tradició antiga' i 'català acadèmic de tradició moderna' (Segarra 1985: 218). Aquestes etiquetes no em semblen gaire adequades, tot i que el mateix Balari i Jovany suggereix una continuïtat des de la gramàtica acadèmica de Ballot fins a les iniciatives normatives renaixentistes,⁵ per oposar aquesta tradició al «català vulgar, ó com se sol dir, catalá del que ara se parla» (Balari 1894: 60).

No obstant això, ni l'una ni l'altra escola no representaven vertaderament la llengua acadèmica tal com Balari i Jovany mateix la definí i com l'havien representada Ballot i la tradició lexicogràfica cap al segle XIX.

L'escola d'Aguiló, que amb el suport de Milà s'imposà en la qüestió dels plurals femenins, s'orientà explícitament en una llengua més antiga que l'anomenada 'acadèmica'. Però l'escola d'en Bofarull no es pot classificar tampoc com una mera continuació d'aquesta tradició, tot i tenir com a referència una tria de textos eminents dels segles XVI a XVIII. D'una banda, Bofarull criticà de manera molt polèmica el mètode d'Aguiló de provar la continuïtat d'ús d'algunes formes medievals en algun lloc aïllat del territori lingüístic per inferir-ne llur valor per a la llengua literària actual:

«(...) los arcaistas se transforman en vulgares, sacando á luz lo poco conocido y local que hacen pasar por antiguo, y en consecuencia como bueno y mejor.» (A. Bofarull [1867] 1987: 247)

De l'altra, Bofarull era ben conscient de les deficiències de la llengua acadèmica i sobretot de la castellanització. Proposà un procés de purificació, tot i que menys radical que el d'Aguiló, per evitar que la llengua es fes inintelligible.⁶

5. «[Ballot] tingué influencia en alguns qui escrigueren abans del restabliment dels Jochs Florals, segons les regles de Gramática que per ell foren donades, y fou també guia per altres que seguint ses petjades tractaren després de ell de Gramática catalana» (BALARI 1894: 58).

6. «(...) cuando hay una palabra que ha sido transformada por una influencia estraña á la lengua, úsese la verdadera y genuina, por mas que haya desaparecida del lenguaje hablado y comun: digamos

És veritat que Bofarull apreciava l'obra de Ballot, però l'ús que en feia se situava en un context ben diferent. Bofarull no volia descriure un gramolecte tradicional, sinó crear-ne un que pogués trencar les restriccions d'ús que fins llavors l'havien exclòs de l'àmbit de la literatura alta. És amb aquesta actitud normativitzadora que Bofarull s'acostà a la gramàtica de Ballot. «Me sirve de guía», declarà, «corrigiendo en ella lo que está equivocado, añadiendo lo que se ha omitido, y quitando lo que está de sobra» (*ibid.*: 132).

Una altra característica que compartien ambdues escoles era la consegüent refutació de la parla de Barcelona com a varietat de referència.

Si Pere Mata, en el comentari que feia al seu poema *Lo vot complert* (1836), professà la modernització de la llengua ridiculitzant les formes arcaïques dels «montañeses», els representants d'ambdues escoles cercaven els models representatius lluny de la capital. Terenci Thòs, que en el seu rondallari seguia l'ortografia d'Aguiló, ho considerà:

«... una petita mostra de lo que pot y deu esser encara nostre matern llenguatje, replegant y conservant tot quant viu y pertany al antich catalá popular y literari, mots y paraules, expressions y topichs, franchs modismes y sabís y bèn encertats proverbis, valdament que 's troben en los recones mes isarts de les terres de nostra aragonesa Corona» (Thòs 1866: 9-10).

Víctor Gebhardt, un seguidor de Bofarull, afirmà des de la tribuna dels Jocs Florals: «á Barcelona 's parla mal» (Gebhardt 1865: 39); i segons Bofarull mateix es notà una

«... marcada diferencia de acento y de modismos [...] al comparar el habla pulida y graciosa de los ribereños del Ebro, comarca del Priorato y toda la parte N. E. de Cataluña, con la pronunciacion vulgar del campo de Tarragona, con el acento agasconado del Ampurdan, y con la manera excesivamente vulgar y trastornada que constituia lo que hace pocos años se llamaba lenguaje de Barcelona» (A. Bofarull [1864] 1987: 89).

Per fi, ambdues escoles coincidien en la crítica d'un autor que fins llavors es comptava com el més important de la literatura acadèmica: Vicent Garcia, el Rector de Vallfogona. Encara pels autors del *Verdader catalá*, l'obra de Garcia representava el cim de l'eloqüència catalana. A qui negava l'aptitud literària del català, li contestaven:

esperó, embat ó ventijo, guaspa, almugaver, y no digamos espuela, brisa, contera, almogávar: de este modo el lenguaje se irá purificando sin hacerse ininteligible» (BOFARULL [1864] 1987: 131).

«¿Que no ha llegit may al melodiós cisne catalá, lo immortal Dr. Garcia? ¿També es pobre de paraulas y escás de bellas en sa ploma dorada lo parlar de nostre Principat?» (Lo Verdader Catalá, 1843: 200).

El judici de Bofarull era tot diferent. L'obra de Garcia era «un fatal ejemplo de impureza tanto por lo que toca al lenguaje como á lo moral» (A. Bofarull [1864] 1987: 96), plena de barbarismes i incoherències deguts, si no a l'autor, als capritxos dels editors posteriors. Aguiló compartia la crítica de Bofarull. A Bartomeu Muntaner, a qui havia proposat d'utilitzar el català en llur correspondència per no oblidar la llengua de Llull, March i Vallfogona, respongué: «No voldria per cap estil, que [...] oblidasses per sempre mes els Llulls, els Marchs, &c; en quant a en Vallfogona no'm fa res que l'oblidis» (*apud* Mas 1991: 184).

Podem, doncs, concloure que les dues escoles representaven dues subnormes encara flexibles d'un gramolecte que s'estava purificant per adaptar-se a les exigències de la literatura moderna. Però per poder omplir totes les funcions calia també elaborar-lo en el camp del lèxic teòric, tècnic i científic. Aquest procés d'elaboració va començar amb el diccionari castellà-català de Labèrnia (1844) i s'intensificà en els anys seixanta. Per fi, el *Diccionari suplement de tots los dictionaris publicats fins ara de la llengua catalana* que publicà una Societat de Literats l'any 1868 pretenia

«omplir lo vuyt que en tots los dictionaris catalans s'observa, qual vuyt consisteix en la gran falta de termes téchnichs de ciéncias, arts y oficis...» (Societat de Literats 1868: s. p.)

Oposant només la llengua literària renaixentista a l'anomenat 'català que ara es parla', hom oblida que aquest gramolecte es distingeix també de manera significativa del gramolecte tradicional que a mitjan segle XIX dominava encara en certes funcions. Era la llengua de l'homilia, dels catecismes i dels llibres de pietat i s'utilitzava també en noves publicacions que es dirigien al mateix públic. El *Calendari del Pagés*, un anual que es publicava a partir de 1856, veié en la llengua que emprava una raó del seu èxit:

«Anam á comensar aquesta part del Calendari que cada any nos ocupa ab gran satisfacció, porque sabem que sempre la rebeu ab marcada benevolencia. ¿Y qué tè de estrany, si vosaltres y nosaltres, estimats pagesos, nos entenem tant fàcilment usant lo llenguatge de la gent sencilla?» (*Calendari del Pagés* 1860: 72).

Els artesans i menestrals, si sabien de llegir, n'havien après encara en català. Això no es demostra només amb comentaris metalingüístics com aquest de Manyé i Flaquer que ja hem citat, sinó també per les beceroles catalanes *Fra Anselm* i *Pe-*

regrinació del venturós pelegrí de les quals se'n troba un gran nombre de reedicions fins als anys cinquanta del segle XIX (cf. Marçet/Solà 1997).

Per al mateix públic escrivia el 'tamboriner de Fluvià' Pau Estorch:

«Jo sols desitjo que agrade/ A molts catalans sensills/ Que l'idioma vuy parlan/ Que aprengueren essent xichs:/ Que diuhen X y no équis,/ En tot conservant l'us antích;/ Que al alba anomenan día, / Lluna al astre de la nit...» (Estorch 1851: VI).

No és correcte al meu parer comptar Estorch entre els autors del català que ara es parla tot i que ell mateix pretengué que la seva gramàtica de l'any 1857 s'orientés seguint el català "tal como hoy generalmente se habla" (cf. Estorch 1857: 10). Refusà, com ho deia en la poesia citada, l'estil recercat de la nova literatura, però ho feia utilitzant una llengua que corresponia a l'ús antic, és a dir, al gramolacte tradicional. Conservava per exemple el subjuntiu en *-e*, ni tan sols esmentava les formes en *-ia* i en *-i* en la seva gramàtica. Quant a altres qüestions morfològiques, el pretèrit, els pronoms personals i possessius per exemple, hi mantenia també les formes tradicionals presentant les formes innovadores només com a alternatives estilístiques.

Fou Pere Mata qui en 1836 publicà amb el comentari del seu poema *Lo vot complert* el primer esbós d'un gramolacte que s'orientés al català que llavors es parlava. Advocà pel pretèrit perifràstic, per l'eliminació d'arcaïsmes, i sobretot per una reforma ortogràfica que suprimís totes les lletres que no es pronunciaven (cf. Mata 1836). Semblava que Frederic Soler (Serafi Pitarra) pogués popularitzar aquest programa amb les *Gatadas escrites en català del que ara's parla*, comèdies que no només omplien els teatres barcelonins sinó que també en forma de llibre es venien amb gran èxit. Però, com ho ha mostrat Mila Segarra, l'intent d'adaptar l'ortografia a la pronunciació produïa molt sovint cadenes gairebé incomprendibles de verbs i pronoms⁷ que no podien servir massa com a nous models de morfologia. Pitarra mateix considera més tard la llengua de les *Gatadas* un simple experiment didàctic que volia acostumar a llegir en català un públic que ja havia après les primeres lletres en castellà. Diu en el pròleg als *Cuentos de la bora del foch*:

«Tocant al llenguatge, havem fet de manera que ni fos com desitxan los arcaistas, ni tampoch com lo havem escrit nosaltres mateixos, titulantlo catalá del que ara 's parla. Nosaltres creyem que si 'l nostre objecte es donar nova vida á la literatura catalana, debem comensar per ahont deu comensar tot, per lo principi [...] Ja que formem part dels

7. Del tipus *m'ba n'han parlat* per *me'n han parlat* (cf. SEGARRA 1985: 252).

que volen regenerar la llengua, donemli un aspecte agradable y fácil, á fi de que lluny d'espantar ab sas dificultats, convidi ab sa boniquesa, y ab sa senzillesa fassi suau la pujada, al cim de la cual guarda sa perfecció y puresa. Nosaltres recordem que no fa molt, generalment parlant, lo públich no sabia sisquiera llegir lo catalá, y ara lo llegeix tant bè com la llengua de Castella, que es la que aprengué ab todas las reglas y principis, y ben cert es que aquest estudi no'l ha fet pas llegint arcaïsmes ni complicats treballs, si no llegint diaris, romansos y senzillas produccions de quatre voltas despreciadas pe'ls acólits de l'altra secta. [...] si's vol fer una literatura s'ha de comensar per lo principi, per ço nosaltres per primer ensaig varem donar tot lo que es escrit en catalá del que ara's parla, per segon *Las Joyas, O rey ó res* y *Las modas*, y per tercer los CUENTOS DE LA BORA DEL FOCH» (Pitarra 1867: 13-15).

No era doncs el seu objectiu fixar un gramolecte oralitzant sinó utilitzar una llengua que «se va complicant per graus» (*ibid.*: 15). No sorprèn, doncs, que més tard fes les paus amb els Jocs Florals. Hi participà a partir de 1872 fent-se Mestre en Gay Saber en 1875. El fet de poder integrar una figura popular com en Pitarra potenciava segurament l'èxit del gramolecte jocflorallesc.

L'any 1873, Llorens Pahissa rectificà la norma del seu compendi gramatical:

«La llengua catalana [...] está subjecte á tots los cambis que li imprimesca la culta Barcelona, com á centro radical de la llengua. No admeteré jamay que Barcelona no parla bè l'atalá, no parlant com aquet ó aquell poble de son domini; per haberlos faltat lo tracté y educació per lograrlo. ¿Hi pot haber mes ridícul que calificar á la Capital de Catalunya de atropelladora de sa llengua natal, cuan ella es y deu ser la censora de son rich idioma?» (Pahissa 1873: 5).

Que la tria no era gens evident prova que Pahissa defensà una posició minoritària. La llengua jocflorallesca dels Bofarull i Aguiló s'havia imposat.

S'ha observat sovint que en el mateix moment que el català recuperà les funcions de llengua literària, el seu ús en altres dominis anava decreixent de manera perillosa. És evident que ens trobem aquí davant varietats diferents. Quant a la competència genolectal, ja hem vist que, salvat una petita minoria, els catalans no canviaren la llengua de referència. Si no hagués estat així, seria també inexplicable que avui en dia entre la meitat i les dues terceres parts de la població de Catalunya atribuïssin llurs genolectes al català.

La varietat que de fet decreixia en ús i difusió era el gramolecte tradicional. Ja no s'ensenyava gaire a l'escola, i quan l'any 1862 la llei espanyola derogava la validesa dels documents jurídics escrits en una llengua que no fos el castellà (cf. Ferrer i Gironés 1985: 70), el català perdia un dels seus últims dominis importants: els testaments i capítols matrimonials.

En canvi, la difusió del nou gramolecte que guanyava més i més dominis a fi-

nals de segle em sembla una qüestió empírica oberta que cal separar de les proves de continuïtat del gramolecte tradicional. No puc tractar aquesta qüestió en detall. En dono només dos exemples:

En 1870 i 1871 Jaume Collell publicà les seves versions de les beceroles catalanes. Llegim en el pròleg de l'*Altra peregrinació del venturós peregrí*:

«Lo gran amor y natural afició que tinch á les coses bones de la vellura m'han portat á fer una imitació del antich llibre anomenat *Peregrinació del venturós Peregrí*, component aqueix llibret, que podrà fer costat y bona paria ab lo NOU FRA ANSELM, que ara fa un any doní a l'estampa [...] Lo vell *Peregrí*, que tindrà ja unes tres centuries llargues, es un llibret de cristiana doctrina que tambe'l passaren los nostres avis y que ensemps ab l'obreta de fra Turmeda, ha quedat arreconat y ja casi ben oblidat des que'l capgirament de les coses ha fet que, fins en les escoles mes rònegues de Catalunya, les carteres dels noyets vagen plenes de llibres escrits en una llengua que may arriben á capir, perquè no es la parla de les cançons y pregaries que senten dir á la llur mare. [...] Aquest llibre, donchs, he volgut ara imitar...» (Collell 1871: 3-4).

Com ja hem vist, la tradició de les beceroles s'havia trencat cap a 1850. Les versions de Collell, les reasumiren tot i modificar-les considerablement. Els títols són emblemàtics: el *NOU Fra Anselm* i l'*ALTRA peregrinació* són beceroles diferents perquè són escrits en el gramolecte jocfloralesc d'Aguiló. No sabem quina importància tenien de fet aquestes beceroles. Malgrat haver indicat en el pròleg de la *Peregrinació* que «á la jovenalla sobretot va adreçat aquest llibre» (Collell 1871: 5), Collell no reivindicava explícitament utilitzar-lo en l'ensenyament de les primeres lletres.

El segon exemple concerneix l'*Instituto Provincial de Segunda Enseñanza* de Girona, una institució que cap a 1850 era totalment castellanitzada, a jutjar per la documentació conservada a l'AHG. En la llista d'inventari de la biblioteca no figura cap llibre en català ni cap diccionari català-castellà.⁸

A l'inici del anys seixanta no trobem tampoc cap prova directa de l'ús del català a l'ensenyament. Tanmateix el professor de literatura Miquel Ametller feia ressaltar cada any en els seus discursos inaugurals les noves adquisicions de la biblioteca. Ametller comptà entre les més importants de l'any 1860/61:

«El Diccionario de escritores catalanes por Torres Amat. = Las Cronicas de Bernat Desclot, y Ramon Muntaner, publicadas por Buchon. = La Cataluña vindicada por Cutchet y Balaguer. = Y Los Condes de Barcelona vindicados por Próspero Bofarull. [...] De Literatura hay; = Essay sur l'histoire de la litterature Catalane, par Cambouliu. = Un Ro-

8. AHG, sèrie 8, lligall 1432.

mancero de la Guerra de Africa. = Lo Gayter de Llobregat. = Los Trovadors nous, = y los Jochs florals de Barcelona en 1859 y 1860» (Ametller 1861: 12).

El següent any esmentà el

«Diccionario Catalan-Castellano y Castellano-Catalan, con una coleccion de 1670 refranes por el R.P.M. Fr. Magin Ferrer (2.a ed.) - Barcelona 1854 [...] Los trovadores en España, estudio de Lengua y Poesia provenzal por M. Milá y Fontanals. Barcelona 1861 [...] Jochs Florals de 1861. Barcelona» (Ametller 1862: 25).

L'any 1864:

«Bofarull, Antonio - Estudios, Sistema gramatical y Crestonomia de la lengua catalana. Barcelona 1864 [...] Mistral, Frederich. = Mireya. Poema traduit en vers catalá, ab permis y acceptació del autor per Francech Pelayo Brits. Barcelona, 1864» (Ametller 1864: 29-30).

Sembla probable que aquest material tingués també una certa funció en la pràctica de l'ensenyament, de manera que els alumnes podien familiaritzar-se amb el nou gramolecte que anava formant-se al voltant dels Jocs Florals.

4. ACTITUDS LINGÜÍSTIQUES

Per acabar, descriurem el desenvolupament de les actituds lingüístiques que determinaven l'ús i la difusió dels gramolectes catalans i castellans.

Durant la sessió del 22 de març 1836 de la Real Acadèmia de Bones Lletres el seu arxiver Andreu Pi i Arimon llegí una moció en la qual es criticà l'estat dels rètols públics a Barcelona:

«(...) espresando unos muy mal el concepto que formaron sus autores al estenderlos, otros en idioma catalan, impropio, á mi modo de ver, en un público de una ciudad de España, cuyo idioma nacional es el castellano; y los mas son el oprobio de la buena ortografia española...» (Pi i Arimon 1997: 307).

Proposà el projecte següent, que fou aprovat per l'Acadèmia i després realitzat per l'ajuntament:

«En primer lugar nombre la Academia un individuo de su seno para la revision y censura de los rótulos que en lo sucesivo intenten ponerse. En segundo lugar, oficie al gobierno para que estienda un edicto, que precise á que nadie pueda poner rótulo, inscripcion

ni anuncio alguno en la parte exterior de sus casas, ó al publico sea de la clase ó especie que fuere, por trivial ó insignificante que parezca, sin previa censura de lo que quiere escribir en él, por el Socio que se ha dicho arriba; con la imposicion de una multa exigida irremisiblemente al que contraviniere. Supuesto lo falta que está la Academia de fondos y arbitrios para acudir á sus indispensables gastos; podria esponerla así al gobierno á fin de que dichas multas se dividiesen en dos iguales partes, la una á favor del denunciador, y la otra á los fondos de la Academia» (*ibid.*: 308).

Deixant de banda que Pi i Arimon era un integrista que, encara l'any 1854, jutjava positiva la política borbònica durant el segle XVIII (cf. Pi y Arimon 1854 II: 905-907), el seu projecte trobà el beneplàcit d'una Acadèmia que comptava entre els seus socis un Pròsper Bofarull, un Ramon Muns o un Joan Cortada que exaltaven la història de Catalunya, o àdhuc publicaven ja poesies en català.

Els anys trenta i quaranta del segle XIX ens revelen un pensament polític i lingüístic difícilment comprensible que —i és això el que jo volia esbossar— es troba encara entre l'universalisme de l'època de les llums i el particularisme romàntic dominant el segle XIX.

La relativa prosperitat que havia dut el regnat de Carles III podia fer néixer entre les classes benestants una actitud integrista. Antoni Gassó resumí en el seu llibre *España con industria. Fuerte y rica* de 1816:

«Los homenajes del [Carlos III, R.K.] de Barcelona fueron los primeros que recibí desembarcado en esta capital el 17 de octubre de 1759 á las 11 de la mañana y fue celebrando este advenimiento feliz con los regocijos públicos, dignos de la posteridad, á la que estarán transmitidos por las láminas que al intento se grabaron. Parece haberse entonces presentado que con los reglamentos de indias de 1778, y de 1789 y la prohibicion de los hilados y de los artefactos de algodón, habia de cimentar Carlos la regeneracion de la provincia, en todos los ramos que dicen analogía con el bien general del estado, su poblacion, y su poder...» (Gassó 1816: 32).

Catalunya era considerada una província d'Espanya, però una província distingida que per la laboriositat i l'esperit innovador dels seus habitants feia avançar tota la nació espanyola.⁹ També en el camp cultural els catalans es consideraven espanyols distingits capaços de defensar l'honor d'Espanya davant els francesos o els italians. L'exclamació d'un cert «Gaman» al Diari de Barcelona n'és representativa:

9. Els viatgers repetien els mateixos judicis: Escrigué Cadalso: «Es tal la utilidad de este Principado, que por un par de provincias semejantes pudiera el rey de los cristianos trocar sus dos Américas» (CADALSO [1793] 1950: 118). El valencià Antoni Ponç comentà: «[de] este Principado [...] se debe hacer mucho aprecio, por la laboriosidad de sus moradores, por su incansable solicitud en buscar dentro y fuera de él los medios posibles de mejorar su suerte» (PONZ 1788: 211).

«¿Cataluña no podrá ella sola manifestar la poca ó ninguna razon de que vayamos atrasados un siglo en la Eloqüencia Sagrada? Sí: Cataluña, esta sola Provincia que hoy dia se ve colmada de sumo honor, y que se está grangeando los aplausos de las demas Naciones con las sábias y preciosas producciones y escritos de Masdeu, Campillas, Capmany, y otros Autores» («Gaman», DdB 30-x-1796).

Durant la primera dècada del liberalisme vuitcentista el pensament polític canviava diametralment. Ho manifesten per exemple les pàgines del diari «El Vapor». La identitat catalana començà a definir-se com a particularista enfront dels castellans:

«El laborioso catalan sufre [...] los sarcasmos del ocioso castellano» («El Nuevo Vapor» 2-xi-1836).

Quan, l'any 1843, l'esperança de participar a peu d'igualtat en una Espanya liberal morí definitivament en el bombardeig de Barcelona per les tropes d'Espartero, els catalans es consideraren exclosos de la nació espanyola que els havia tractat com a enemics estrangers,

«habiendo quizás olvidado que la ciudad de Barcelona está en España, que sus habitantes son españoles» (Bordas 1847: 364).

Pau Piferrer ho havia acceptat ja abans d'ésser titllat de particularista:

«Si es espíritu de provincialismo el amor y respeto á lo que nuestros padres nos dijeron que era digno de amarse y respetarse, si de centralismo allanar todas las ilusorias divisiones, que por lo mismo que son ilusorias llenan la vida de los pueblos, *uniformar* (perdónesenos el vocablo) la nacion, y quitar de enmedio quanto ha dejado en pié la tradicion, y aun la tradicion misma, grande y el mas fuerte vínculo social en nuestro humilde sentir; – sí, nos confesemos lleno del primero...» (Piferrer 1839: 368).

Tanmateix la llengua catalana no era entre les particularitats que meritaven el seu especial respecte i amor. Segons Víctor Balaguer, Piferrer

«No queria ni oir hablar del idioma catalán; reprobaba que en él se escribiera» (Balaguer 1897: 176).

La identificació lingüística amb el castellà era encara inqüestionable. Sembla que entre la gent que pretenia ésser culta el castellà dominava fins i tot els dominis genolectals. Escrigué Rubió i Ors:

«[...] alguns [...] se avergonyeixen de que se los sorprengue parlant en catalá, com un criminal á qui atrapan en lo acte» (Rubió [1841] 1858: IX).

I la revista «Lo Verdader Catalá», que va haver de deixar d'existir per falta de subscriptors, constata una general «aversió á las produccions catalanas» («Lo Verdader Catalá» 1843: 306).

El fet que més tard el poble acollís la literatura en català es va deure, en certa manera a quelcom paradoxal:

«Fué el sentirse ya preparado y predispuesto por todos cuantos le hablaban de Cataluña, de su historia, de su pasado, de sus tradiciones, de sus glorias. ¿Quiénes le habían preparado? Pues no ciertamente los que le hablaban en catalán, sino en castellano. Y por cierto que todos le prepararon inconscientemente» (Balaguer 1897: 175).

Però ja a la dècada dels trenta es produïen dissonàncies cognitives gairebé insuportables. El 24 d'octubre 1838 el «Guardia Nacional» publicà la següent carta d'un lector anònim que, segons les recerques de Joan Alegret (1973: 29), era probablement Miquel Antoni Martí:

«(...) volia que los restos de ma familia tota catalana fins en lo mateix cementiri conservassen la llengua nativa, y á eix objecte so [sic] presentat un epitafi catalá al encarregat per la Academia de bonas lletres de corregir tots los que se posan en lo estatge dels morts. Eix senyor me ha dit que per sa part no hi tenia inconvenient, pero que me exposava á que la Junta del cementiri me obligás á traurello. Com no me puch persuadir de que mos paysans se avergonyescan de sa llengua nativa, desitjo saber quina rahó pot haberhi per desterrarla fins de las sepulturas» («Un Tiberí», *El Guardia Nacional* 24-x-1838: 3).

L'encarregat de l'Acadèmia rectificà la seva posició dos dies més tard:

«(...) rebí un ofici de la Junta del cementiri, en que en substancia me diuhen que la nostra llengua no es de us publich, que no está autorisada per la ley, y que los epitafis catalans no son de fácil intelligencia per los forasters, per lo cual me encarregavan á mí y als altres companys d'Academia que no permetessem tals inscripcions, á no ser que per llur novedat y merit fossen dignes de excepció. A pesar de assó, V. mateix diu que en quant á mí li deixí posar l'epitafi de sa muller en catalá, y així mateix penso ferho ab tots quants vingan; porque jo estimo molt la llengua de mos avis [...] en la qual jo mateix so [sic] treballat, y so [sic] estat aplaudit dins ma patria y fora d'ella» («El Guardia Nacional» 26-x-1838: 4).

Era el mateix Joan Cortada, que en 1834 havia publicat la traducció de la *Noia fugitiva* del milanès Tomàs Grossi i que l'any 1840¹⁰ va iniciar el primer certamen

10. Arxiu de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, *Actas*, Libro 2E, 10-xii-1840.

jocfloralesc al si de l'Acadèmia, que de la proscripció pública del català s'havia fet una font d'ingressos; el certamen el guanyà Rubió i Ors amb el *Roudor de Llobregat*.

La declaració contundent de Cortada, que no es limità a permetre l'epígraf en qüestió com a excepcional, constitueix potser amb més raó el punt zero de la identitat lingüística moderna dels catalans que no pas l'*Oda a la Pàtria* d'Aribau.

No obstant això, el camí cap a la formació d'un gramolecte que s'acceptés com a capaç de competir amb el castellà era encara llarg. Hem citat al principi les famoses paraules de Milà, que l'any 1854 dubtava encara de l'aptitud del català per a la prosa. Mentre que el certamen que l'Acadèmia de Bones Lletres celebrà en 1842 era encara bilingüe, en els Jocs Florals de Barcelona de 1859 només es permetien poesies en català. I és més: sota la presidència de Milà el català s'utilitzava durant tot l'acte. És anecdòtic el comentari de Milà «hemos hablado tres horas en catalan y nadie ha reido» (cf. A. Bofarull [1864] 1987: 122), però segons les recerques de Carrera i Pujal (1958: 199) era el mateix Milà que havia insistit en un certamen monolingüe. El Consistori ho confirmà amb cinc vots contra dos (els de Cortada i de Balaguer) que volien permetre també el castellà (cf. Balaguer 1897: 196).

El lema dels Jocs Florals 'patria, fides, amor' traduïa millor que cap altra cosa els canvis ocorreguts en el discurs dominant. La intimitat immediata de l'oració necessita la competència inqüestionable del genolecte. No havia d'ésser alienada per reflexions gramolèctals. L'amor ens sembla avui el sentiment íntim per antonomàsia. Oblidem amb facilitat que això és el resultat d'un desenvolupament socioemàntic bastant recent: el fet que Miquel Antoni Martí volgués plorar la seva dona en català ens sembla molt més evident que als seus contemporanis. Segons Subirana, la intimitat d'expressar-se necessàriament en la llengua pròpia, és a dir en la llengua a la qual hom atribueix el seu genolecte:

«(...) nostra Llengua catalana [...] es la que dolsament se insinua [...] Ella la que ls'cors penetra, y la ànima deliciosament commou [...] y enamora; com tal ne fa tota altra Llengua, quiscuna á casa sèva» (Subirana 1857: 303).

Per això és del tot reprovable escriure cartes personals en castellà:

«Los costums [...] se ns'fan tan companys, y tal es lo hábit, que ve á esser en nosaltres una segona naturalesa. Tal es, y tal nos succeheix escrivint en castellá, que á mi sempre m'repugna; porque ¿no parlám en catalá, y no tenim per ventura termes bastants pera expressarnos cara á cara en lo tracte y demés relacions socials? Perqué donchs anar á captar á fora caritat de altra Llengua, que per rica, abundant y hermosa que sia, afectació es y torpesa valémosen? tant com si ns'vestíssim de xino, persa ó extravagant disfressa y ridícula paperota: fos encara la més magnífica, ayrosa y elegant aquella vestidura [...] ma-

nera de obrar que conceptuo de summo y extremat enviliment á que may ajáurerse deuria l'home que desitja obrir sòn pit, y proclamar sos entranyables afectes, y dar expansió á sas passions dolsas ó vehemens.» (*ibid.*: 304-305).

El fenomen del patriotisme és diferent. Aquí no es tracta de retrobar un llenguatge gairebé genolectal per no deixar pertorbar el significat pel significant. En canvi, és el significant que per la seva força connotadora referma això que volia dir el significat. Ho diu ja Rubió i Ors quan formula el seu programa d'una independència literària:

«Catalunya pot aspirar encara á la independència; no á la política, puix pesa molt poch en comparació de las demes nacions, las quals poden posar en lo plat de la balansa, á mes del volúmen de llur historia, exércits de molts mils homes y esquadras de cents navios; pero sí á la lliteraria, fins á la qual no s'estent ni se pot estendre la política del equilibri» (Rubio [1841] 1858: XI).

«En quant á [...] també lo castellá pot despertar en nosaltres iguals sentiments, sempre que se ocupe en celebrar las glorias de nostra patria, lo autor de aquesta col·lecció se contentará ab respondrels que se posen la má sobre lo pit, y que judiquen despres per lo aquest los diga» (*ibid.*: IX).

Si aquesta posició era minoritària als inicis dels anys quaranta, vint anys més tard era ja dominant. La crítica polèmica que Pere Mata adreçà a la restauració dels Jocs Florals prova de manera contundent que hi havia més en joc que celebrar un cop a l'any les tradicions locals en un acte folklòric:

«[...] no puede menos que aumentar el descuido que harto generalmente se nota en Cataluña respecto al estudio del idioma nacional [...] el estudio de la lengua lemosina [...] haciéndose esclusiva, no puede producir nada bueno, ni para el país en general, ni para los mismos Catalanes» (Mata 1862: 241).

És significatiu que Mata formulés aquesta crítica en un llibre que ja pel títol, *Curso de lengua universal*, feia palès el seu anacronisme. L'universalisme de les Llums ja no era actual tot i que Mata no era segurament l'únic català que pensava així. Des de la tribuna dels Jocs Florals es feien sentir apaivagaments com els següents:

«Som espanyols pera respectar, benehir, y si's vol, fins adorar la magestat y hermosura de la lengua oficial dels Garcilasos, Leons, Herreras y Agensolas...» (Gonzaga 1861: 26).

«No'ns [...] destorbja ella [la catalana, R.K] parlar ab pureza y sens treball la lengua castellana, la lengua nacional que per tal de tot bon cor y sense enveja la amám y cultivám» (Illas 1862: 46).

«(...) per mes que [el castellà, R.K.] no'ns siga natural, ens es adoptiva, plahent y sempre escoltívola [...]. Be poden viure ab doses llengues en un mateix alberch, com á filles que son d'una sola mare» (Aguiló 1862: 146).

Apaiçaments que no es dirigien només a les autoritats castellanes, sinó també al mateix públic català. Després d'haver-se esforçat durant cent anys a aprendre el castellà, la burgesia catalana no volia acceptar que aquests esforços fossin del tot en va. El castellà regional romanía en un gramolecte que tenia encara les seves funcions, però ja no era la llengua pròpia dels catalans. A partir d'aquest moment la identitat catalana havia de formular-se en català.

L'any 1836 Torres Amat havia publicat les seves *Memorias para ayudar a formar un diccionario de los escritores catalanes*. El diccionari tenia una concepció setcentista, quan hom considerava literatura catalana totes les obres escrites per autors catalans. Exclogué els valencians i balears, però acollí els autors d'origen dubtós si havien escrit en català. El criteri de la llengua ja hi era present. Quan el corresponçal Tastú, en lliurar material sobre els autors nord-catalans, escrigué des de París

«ce qui me revolte, c'est l'ignorance où l'on est ici de nos richesses catalanes» (Tastú *apud* Torres 1836: XIX)

no es referia a la literatura de catalans, sinó a la literatura escrita en català.

Després de la restauració dels Jocs Florals era impensable una obra com la de Torres Amat. Víctor Balaguer, que advocava pel bilingüisme, almenys en el camp de la prosa, es queixà de la ignorància amb la qual els manuals d'història de literatura catalana tractaven els autors que havien escrit en castellà:

«(...) en estos libros, *por supuesto*, no se comentan más obras que las escritas en catalán, y sólo por ellas se residencia á los autores, quienes brotan en tropel de aquellas páginas hospitalarias donde, sin embargo, ni están todos los que son, ni son todos los que están [...] también cuando hay que citar á uno que ha escrito indistintamente en catalán y en castellano, de las primeras se habla sólo, que no de las segundas. Y en cuanto á los demás, aun siendo naturalmente catalanes, como se hayan permitido escribir en castellano sólo, cual si ello fuese un crimen, se les condena al olvido y al ostracismo, se les desnaturaliza y arroja de la patria, negándoles el honor de ser inscritos en el libro de oro que trata de la literatura de su región» (Balaguer 1897: 158-159).

La identitat catalana havia d'expressar-se en un gramolecte català tant si aquest era més fàcil o més difícil per a l'autor individual.

La natura de la competència lingüística permet a tothom transcendir el seu genolecte i decidir-se —en els límits de les condicions de formació individuals i socials— a cultivar l'un o l'altre gramolecte. Dominar un gramolecte, si aquest és

representatiu per a una comunitat lingüística, significa integrar-se en la comunitat en qüestió, salvat —i això és un fet històricament contingent— que la comunitat requereixi també que hom hi atribueixi la seva competència genolectal. Si un autor es decideix per un gramolecte que no és constituent de la comunitat lingüística, si àdhuc es decideix per un gramolecte que pertany a una altra llengua històrica, queda oberta la qüestió de si la seva obra és acceptada com a manifestació cultural de la comunitat. És també nacional la literatura dialectal? L'obra científica o literària escrita en anglès d'un autor francès o alemany, és una manifestació de la respectiva cultura nacional?

La llibertat de triar una llengua té un preu: eventualment, com ho temia Balaguer, l'exclusió de la comunitat lingüística a la qual hom pertany per la seva competència genolectal.

ROLF KAILUWEIT
Universitat de Heidelberg

BIBLIOGRAFIA

- Actas del Congreso Nacional Pedagógico iniciado por la Asociación de Maestros públicos de Barcelona* (1889). Barcelona, Casa Provincial de Caridad.
- AGUILÓ y FUSTER, Mariano (1862), *Discurs del Senyor Mariano Aguiló y Fuster, altre dels Mantedors*, dins *Jochs Florals de Barcelona en 1862*. Barcelona, Salvador Manero. 145-149.
- ALEGRET, Joan (1973): *Tres textos polèmics reivindicatius de la llengua catalana publicats a «El Guardia Nacional»*, dins *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)*. Esplugues de Llobregat, Ariel. 15-27.
- AMETTLER y MARILL, Miguel (1861): *Discurso leído en la apertura del curso académico de 1861 a 1862 en el Instituto Provincial de 2.a Enseñanza de Gerona*. Gerona, F. Dorca.
- (1862): *Memoria leída en la apertura del curso académico de 1862 a 1863 en el Instituto Provincial de 2.a Enseñanza de Gerona*. Gerona, F. Dorca.
- (1864): *Memoria leída en la apertura del curso académico de 1864 a 1865 en el Instituto Provincial de 2.a Enseñanza de Gerona*. Gerona, F. Dorca.
- ANGUERA, Pere (1997): *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*. Barcelona, Empúries.
- ARACIL, Lluís V. (1986): *Papers de sociolingüística*. Barcelona, Edicions de la Magrana.
- BALAGUER, Víctor (1897): *El regionalismo y los Juegos Florales*. Madrid, Vda. de M. Minuesa de los Ríos.
- BALARI y JOVANY, Joseph (1894): *Discurs del President del Consistori*, dins *Jochs Florals de Barcelona en 1894*. Barcelona, La Renaixensa. 45-88.

- BALLOT, Joseph Pau (2^a.s.): *Gramatica y Apología de la Lengua Cathalana*. Barcelona: Joan Francisco Piferrer. (Ed. facs. Barcelona 1987, Alta Fulla).
- BALSALOBRE, Pep / Joan GRATACÓS (eds.) (1995): *La llengua catalana al segle XVIII*. Barcelona, Quaderns Crema.
- BOFARULL, Antoni (1987): *Escrits Lingüístics*. Barcelona, Alta Fulla.
- BORDAS, Lluís (1847): *Historia de la revolució y guerra civil de la España ó sea hechos memorables acaecidos desde la última enfermedad de Fernando VII hasta la conclusion de la guerra en los campos de Vergara*. Barcelona, Manuel Sauri.
- BORDAS y MUNT, Lluís (1857): *Colección de temas para ejercitarse en la traducción del catalán al castellano*. Barcelona, Vd. de Mayol.
- CADALSO (1950): *Cartas marruecas*. Madrid, Espasa-Calpe.
- CARRERA PUJAL, Jaime (1957): *La Universidad, el Instituto, los Colegios y las Escuelas de Barcelona en los Siglos XVIII y XIX*. Barcelona, Bosch.
- [COLLELL, Jaume] (1870): *Nou Fra Anselm. Llibre de bons consells compost per un estudiant de teologia*. Vich, Ramon Anglada.
- (1871): *Alta peregrinació del Venturós peregrí dictada per un estudiant de teologia*. Vich, Ramon Anglada.
- CORTADA, Joan (1834): *Al Lector*, dins Tomás GROSSI, *La Noya Fugitiva, Romans escrit en Dialecte milanés y en Octavas reals per Tomás Grossi y traduhit en lo mateix metro y en dialecte catalá, per Joan Cortada*. Barcelona, Joaquim Verdager.
- CORTADA, Juan (1860): *Cataluña y los catalanes*. Barcelona, S. Gervasio. / M. Blanxart.
- COSERIU, Eugenio (1981): *Los conceptos de «dialecto», «nivel», «estilo de lengua» y el sentido propio de la dialectología*, «Lingüística Española Actual», III, p. 1-32.
- DEVOTO, Giacomo: *Storia della lingua di Roma*.
- ESTORCH y SIQUÉS, Pau (1851-1856): *Lo tamboriner de Fluviá. Poesias. Primer y segon repich*. Gerona 1851-1852, Grases. *Tercer repich*. Olot 1855, Doutrem y Paulí. *Quart y últim repich*. Mataró 1856, Abadal.
- ESTORCH y SIQUÉS, Pablo (1857): *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona, Viuda Pla.
- FERRER I GIRONÉS, Francesc (1985): *La persecució política de la llengua catalana*. Barcelona, Edicions 62.
- GASSÓ, Antonio Buenaventura (1816): *España con industria, fuerte y rica*. Barcelona, Antonio Brusi.
- GEBHARDT, Víctor (1865): *Memoria del senyor secretari del consistori*, dins *Jochs Florals de Barcelona en 1865*. Barcelona, Lluís Tasso. 35-49.
- GENÍS, Salvador (1869): *El auxiliar del maestro catalan ó sean diferencias entre las lenguas catalana y castellana...* Gerona, Paciano Torres.
- GONZAGA DE PONS y DE FUSTER, Lluís (1861): *Discurs del Sr. President del Consistori*, sina, *Jochs Florals de Barcelona en 1861*. Barcelona, S. Manero. 23-31.
- HENRY, Victor (1896, *Antinomies linguistiques*. París, Félix Alcan. (Ed. fac. Paris s. a.: Didier Érudition).
- ILLAS y VIDAL, Joan (1862): *Discurs del senyor president del consistori*, dins *Jochs Florals de Barcelona en 1862*. Barcelona, Salvador Manero. 43-47.
- KAILUWEIT, Rolf (1997): *Vom EIGENEN SPRECHEN - eine Geschichte der spanisch-katalanischen Diglossie in Katalonien (1759-1859)*. Berlín, New York, Lang.

- (2000): *El canvi de l'arquitectura lingüística de les terres catalanes en els segles XVIII i XIX*, «Caplletra» [en premsa].
- KOCH, Peter / Wulf OESTERREICHER (1985): *Sprache der Nähe - Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte*, «Romanistisches Jahrbuch», 36, 15-43.
- MAÑÉ Y FLAQUER, Juan (1860): *Cataluña. Su Idioma «DdB»* (26-II-1860), 1922-24.
- MARCET, Pere / Joan SOLÀ (1997): *Història de la lingüística catalana 1775-1900: Repertori crític*, 2 vol. Vic. Eumo.
- MAS I VIVES, Joan (1991): *L'epistolari entre Marià Aguiló i Bartomeu Muntaner, font per a l'estudi de la Renaixença*, «Randa», XXX, 177-192.
- NADAL, Josep (1992): *Llengua escrita i llengua nacional*. Barcelona, Quaderns Crema.
- NINYOLÉS, Rafael Lluís (1969): *Conflicte lingüístic valencià: substitució lingüística i ideologies diglòssiques*. Barcelona, Edicions 62.
- MARTÍ, [Miquel A.] / [Lluís] BORDAS / [Joan] CORTADA (1842-1848): *Diccionario castellano-catalan-latino-francés-italiano*. 3 vol. Barcelona, A. Brusi.
- MATA, P[ere] (1836): *Nota a «Lo vot cumplert»*, «El Vapor» (27-VII-1836), 13-14. (Ed. facs. Joaquim Molas, et al. (eds.), 22-25).
- MATA y FONTANET, Pedro (1862): *Curso de lengua universal. Lecciones dadas en el Ateneo Científico y Literario de Madrid en 1861*. Madrid, P. Villaverde.
- MILÀ y FONTANALS, Manuel (1888-1895): *Obras completas*, 6 vols. vol. III (1890); vol. IV (1892); Vol. V (1893). Barcelona, Álvaro Verdaguer.
- PAHISSA y RIBAS, Llorens (1873): *Compendi de gramàtica catalana acomodada al llenguatge del dia*. Barcelona, Lluís Niubó.
- PETRUCK, Christoph (1991): *Überlegungen zum Problem der Minderbeiten- bzw. Regionalsprachen aus der Sicht der Registerforschung*, «Zeitschrift für Katalanistik», 4, 28-47.
- PI Y ARIMON, Andrés Avelino (1854): *Barcelona antigua y moderna, ó descripción é historia de esta ciudad desde su fundacion hasta nuestros dias*. 2 Bände. Barcelona, T. Gorch.
- (1997): «Mocion sobre los defectos que entrañan algunos rotulos de los mostradores de las tiendas y de otros parages publicos; y un proyecto de mejorar para corregir estos vicios, leida en la sesion celebrada por la R[ea]l Academia de Buenas Letras de esta Ciudad el 22 de Marzo 1836 por su socio Archivero» in: Kailuweit (1997), 306-308.
- PIFERRER, Pablo (1839): *Recuerdos y Bellezas de España. Obra destinada para dar a conocer sus monumentos, antiguiedades, paysages etc.. [...] Principado de Cataluña. Comprende las Provincias de Barcelona, Gerona, Tarragona y Lerida*. Barcelona, Joaquín Verdaguer. (Ed. facs. Barcelona 1939: Barcino).
- PITARRA, Serafí [Frederic Soler] (1867): *Cuentos de la Bora del Foch*. Barcelona, I. Lopez.
- PONZ, Antonio (1788): *Viage de España en que se da noticia de las cosas mas apreciables y dignas de saberse que haya en ella*. Vol. XIV, *Trata de Cataluña*. Madrid, Sancha.
- PUIGBLANCH, Antoni (1989): *Observaciones sobre la lengua catalana*, dins Josep M. MIQUEL I VERGÉS: *La filologia catalana en el període de la Decadència*. Barcelona, Crítica.
- RAFANELL, Agustí (1995): *La invenció d'una tradició. L'emergència dels dialectes en la llengua literària*, dins, Pep Balsalobre / Joan Gratacós (eds.), 287-328.

- RUBIÓ y ORS, Joaquim (1842): *Roudor de Llobregat ó sia los catalans en Grecia, poema epich en tres cants*. Barcelona, Joseph Rubió.
- (1858): *Lo gayter del Llobregat. Poesias [...]. Segona edició corregida y considerablement augmentada*. Barcelona, Joseph Rubió.
- SANROMÀ, Joaquín María (1887-1894): *Mis memorias*, 2 vol. Madrid, Manuel G. Hernández.
- SAURÍ, Manuel / JOSÉ MATAS (1849): *Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo o sea Guia general de Barcelona...* Barcelona, Manuel Saurí.
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona, Empúries.
- [SOCIETAT DE LITERATS/ ANTONI COSTA] (1868): *Diccionari suplement de tots los diccionaris publicats fins ara de la lléngua catalana con [sic] la correspondencia castellana, compren gran número de termes de ciencias, arts y oficis, com també frases, refrans, modismes, etc. no compresos en cap diccionari de la lléngua. Redactat per una societat de literats cultivadors de la lléngua catalana, revisat en la part científica per D. Antoni C. Costa catedràtich jubilat de ciencias de la Universitat de Barcelona*. Barcelona, Espasa.
- SOLÀ, Joan (1991a): *Episodis d'història de la llengua catalana*. Barcelona, Empúries.
- SUBIRANA y VILA, José (1857): *Fragmentos de Catalan del presente siglo*, dins Pablo Estorch, 300-308.
- TERMES, Josep (1972): *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*. Barcelona, Ariel.
- THÒS y CODINA, Therenci (1866): *Lo llibre de l'infantesa. Rondallari catalá*. Barcelona, Verdager.
- TORRES AMAT, Felix (1836): *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*. Barcelona, J. Verdager. (Ed. facs. Barcelona, Sueca 1973: Curial).
- VALLVERDÚ, Francesc (⁶1985): *El fet lingüístic com a fet social*. Barcelona, Edicions 62.
- VARVARO, Alberto (1984): *La parola nel tempo*. Bologna, Il Mulino.
- WEBER, Max (1973): *Soziologie. Universalgeschichtliche Analysen. Politik*. Stuttgart, Kröner.